

Tiina Mahlamäki

Toisia tiloja – Heterotopiat Eeva Joenpellon *Lohja*-sarjassa

Tiloista ja paikoista on viime vuosikymmeninä tullut uudella tavalla keskeisiä tutkimuksen kohteita niin maantieteen kuin perinteentutkimuksenkin piirissä. Paikat ymmärretään monimuotoisesti ja niitä lähestytään esimerkiksi muistamisen, kokemisen ja kerronnan avulla. Maantieteellisessä tutkimuksessa tapahtuneen käänteen myötä myös fiktiiviset tilat ja paikat ovat tulleet tutkimuksen kohteiksi. Tällöin kaunokirjallisia tekstejä käytetään tutkimusaineistona tai esimerkkeinä avattaessa paikan kokemisen tapoja ja tulkintoja.¹

Olen toisaalla (Mahlamäki 2005) tarkastellut Eeva Joenpellon *Lohja*-sarjasta esiin nousevia kronotooppeja (ks. Bahtin 1981). Ne ovat aikatiloja, kielellisesti esitettyjä tiloja, ajallisuuden ja paikallisuuden yhteenkietoutumia. *Lohja*-sarjan kronotoopeiksi tulkitsein keittiön, kodin, kylän ja kansakunnan, joissa ja joihin naihahmot paikantuvat ja toteuttavat kansalaisuuttaan ja subjektiuttaan. *Lohja*-sarjasta on löydettävissä myös toisenlaisia, ambivalentteja ja marginaalisia tiloja, joissa subjektius ja yleinen järjestys murtuvat. Tässä artikkelissa tarkastelenkin näitä *Lohja*-sarjassa esiintyviä ”toisia tiloja” käyttäen apunani Michel Foucault’n *heterotopian* käsitettä.

Eeva Joenpellon (1921–2004) *Lohja*-sarja koostuu neljästä teoksesta: *Vetää kaikista ovista* (VKO 1974), *Kuin kekäle kädessä* (KKK 1976), *Sataa suolaista vettä* (SSV 1978) sekä *Eteisiin ja kynnyksille* (EJK 1980). Teossarja sai ilmestyessään Suomen oloissa harvinaisen myynti- ja arvostelumenestyksen ja se muodostaa Joenpellon laajan tuotannon huippukohdan. Sitä voidaan myös pitää edustavana näyttönä 1970-luvulla vallinneesta yleisestä kiinnostuksesta sarjan muotoon ja Suomen lähimenneisyyteen, johon se tarjoaa naisnäkökulman yleisemmän miehen äänen rinnalle (Huhtala 1983, 29; Mahlamäki 2005, 13). *Lohja*-sarja kuvaa kansalaisuuden ja naiseuden rajoja sekä vähitellen väljeneviä elämisen ehtoja vuosien 1919 ja 1931 välisenä aikana. Se on realistisen romaanin genreen kuuluva teossarja ja sitä onkin luettu paljon todenvastaavuuden ja paikallishistorian näkökulmasta (ks. esim. Vainionpää 1977; Huovila 1983; Mahlamäki 2005, 24–34).

Seuraavassa tarkastelen Eeva Joenpellon *Lohja*-sarjan heterotopioiksi tulkitsemiani tiloja kiinnittäen erityisesti huomioni kotien ja ei-kotien väliseen jännitteeseen. Heterotopiat yhtäältä pyrkivät täyttämään kotien funktioita ja toisaalta niistä puuttuu ko-

teihin keskeisesti liitettäviä ominaisuuksia. Mitä irralleen ja toisaalle rakentuneet paikat kertovat pysyvistä ja lähellä olevista paikoista? Miten koti ja kodin merkitykset tulevat läsnäoleviksi ei-kodeissa?

Heterotopian käsite

Michel Foucault (1998) kuvaa vuonna 1967 pitämässään arkkitehdeille osoitetussa luennoissa näkemystään paikoista suhteina ja paikantumisina.² Häntä kiinnostavat erityisesti utopiat ja heterotopiat. Ne ovat tiloja, joille on ominaista kaikkien muiden tilojen kyseenalaistaminen ja neutraloiminen. Utopia kuvaa ihanteellista ei-paikkaa, joka sijoittuu reaalisen maailman ulkopuolelle tai tulevaisuuteen. Heterotopiat sen sijaan ovat todellisia paikkoja, joita on löydetävissä jokaisesta yhteisöstä ja jokaisesta kulttuurista, joskin niiden muodot vaihtelevat.³ Foucault'lle heterotopiat ovat paikkoja, joissa yhteisön normaalina pidetty järjestys kumoutuu. Tällaisia ovat vaikkapa vankilat, orpokodit ja kehitysvammalaitokset, joihin sijoitetaan yhteisön marginaalissa olevia jäseniä. Myös sirkus, teatteri ja bordelli voivat Foucault'n tulkinnan mukaan olla heterotopioita. Niihin mennään vapaaehtoisesti, mutta niissä kyseenalaistetaan ulkopuolisen maailman suhteita. (Foucault 1998, 178–179; Hetherington 1998, 131; Kurikka 1995, 40.)

Heterotopiat eroavat tavalla tai toisella sosiaalisen tilajäsenyyksen keskuksista ja ”normaaleina” pidetyistä tiloista. Ne heijastavat, peilaavat tai osoittavat ulkopuolellaan olevan järjestäytyneen maailman suhteita. (Taira 2006, 164.) Heterotopioihin kuuluu avautumisen ja sulkeutumisen järjestelmä, toisin sanoen niihin sisäänpääsy on rajattua. Esimerkiksi vankiloihin tuomitaan, ja niistä poispääsyn aika on määrätty. Myös niissä vierailu on rajoitettu tiettyihin ajankohtiin ja vankilan erityisiin osiin. Joihinkin heterotopioihin sisäänpääsy edellyttää tiettyjä rituaaleja tai puhdistautumisia (kuten suihku ennen saunaa) tai ne vaativat tietyn sisäänpääsyluvan tai -maksun (kuten teatteri tai sirkus). Ihmiset saapuvat heterotopiaan tiettyinä ajankohtana, jolloin syntyy katkos suhteessa heidän muuhun elämäänsä. (Foucault 1998, 178–179, 182, 185; Kurikka 1995, 40; Taira 2006, 164.)

Heterotopiat ovat eron, toiseuden ja kiistämisen paikkoja. Primitiivisissä yhteiskunnissa heterotopiat palvelevat yhteisön kohtaamissa ongelmatilanteissa. Ne ovat kriisivaihetta – initiaatio, kuukautiset, lapsen synnytys, vanhuus, kuolema – läpikäyville ihmisille tarkoitettuja tiloja: pyhiä, erotettuja ja kiellettyjä. Nyky-yhteiskunnan heterotopioita Foucault kutsuu poikkeavien heterotopioiksi. Niihin sijoitetaan ihmiset, joiden käytös tai asema poikkeaa edellytetyistä normeista. Tällaisia heterotopioita ovat vaikkapa kehitysvammaisten hoitokodit, psykiatriset sairaalat, vankilat, vanhainkodit ja saattohoitokodit. (Foucault 1998, 179–180.) Kiinnostavaa on, miten laitokset, kotien vastakohtat, nimetään kodeiksi huolimatta siitä, että niistä puuttuvat miltei kaikki kotiin liitetyt ominaisuudet.

Arkkitehdeille pitämässään luennossa Foucault viittaa heterotopioihin konkreettisine paikkoina. Esipuheessaan *The Order of Things* -teokseen (joka ilmestyi ranskaksi jo vuonna 1966 eli ko. luentoa aiemmin) hän kirjoittaa heterotopioista kielen tasolla ja tarjoaa mahdollisuuden tulkita ne laajemmin (Foucault 2002, xix; Taira 2006, 220n2). Tätä mahdollisuutta Kevin Hetherington (1998) käyttää hyväkseen ja jatkaa tulkintaa. Hän näkee yhteiskunnan ulkopuolelle ja sen raja-alueille jäävät heterotopiat merkittävänä marginaalissa eläville, koska niissä he voivat tuoda itseään esiin ja tulla kuulluiksi. Ne ovat siis identiteetin rakentamisen kannalta keskeisiä paikkoja. Heterotopiat voivat olla myös symbolisesti ambivalentteja, vaihtoehtoisen sosiaalisen järjestyksen tiloja. Niissä yhteiskunnan vakiintuneet muodot ja järjestykset asetetaan kyseenalaiseksi ja niissä saattaa rinnastua yleensä yhteenkuulumattomia asioita. (Hetherington 1998, 18, 72, 103, 131.)

Tässä artikkelissa tarkastelen kolmea *Lohja*-sarjan heterotopiaksi tulkitsemani tilaa: synnytyssairaalaa, orpokotia ja matkustajakotia. Ne valtavat heterotopian käsitteen eri ulottuvuuksia samalla kun ne peilaavat ja osoittavat *Lohja*-sarjan kuvaamien kotien ja yhteiskunnan ominaisuuksia ja järjestyksiä. Vastaesimerkkinä Foucault'lle tarkastelen myös hautausmaata, joka *Lohja*-sarjan kontekstissa ei näyttäydykään heterotopiana vaan ympäröivän yhteiskunnan järjestyksiä toistavana tilana.

***Lohja*-sarjan heterotopioiden paikantaminen**

Lohja-sarja kuvaa länsi-uusimaalaisen kylän modernisaatioprosessia ja kasvua teollisuusyhdyskunnaksi kahden kriisin, kansalaissodan ja toisen maailmansodan, välisenä aikana. Kausi on pinnalta katsoen rauhan, järjestyksen ja edistyksen aikaa, jota ympäröi kaksi teosten ilmapiiriin heijastuvaa pimeyden ja epäjärjestyksen ajanjaksoa. (Mahlmäki 2005, 55.) Joenpelto ei teossarjassaan ole kiinnostunut sodista eikä katastrofeista vaan niitä seuraavasta pitkästä prosessista. Hän tarkastelee ajanjaksoa, jolloin ihmisen on aloitettava alusta, korjattava, rakennettava ja sopeuduttava kykyjensä mukaan uuteen tilanteeseen.

Lohja-sarja rakentuu Oskari ja Salme Hännisen kauppiaisperheen ympärille. Perheeseen kuuluu kaksi aikuistuvaa ja myöhemmin avioituvaa tytärtä, Inkeri ja Anja. Keskeisiä ovat myös punaleski Tiltta Gröönroosin sekä suurtilallinen Albert Julinin perheet. Heterotopia-näkökulman kannalta kiinnostavimpia hahmoja ovat marginaalista ponnistavat tai siihen ajautuvat, paikkaansa hakevat henkilöahmot. Tällainen on erityisesti Anja Hänninen, joka avioituu Julinin pojan Laurin kanssa, synnyttää kuolleeseen lapsen, eroaa puolisostaan ja pitää yllä suhdetta Tiltan vankileiriltä palanneeseen ja myöhemmin politiikassa etenevään poikaan, Vienoon. Anja valmistuu opettajaksi, erotetaan virastaan, koulutetaan lastenhoitajaksi, mutta päätyy lopulta antamaan yksityisopetusta. Anja on heittelevä ja hankala henkilöahmo ja sellaisena erittäin

kiinnostava. Lisäksi hän tekee erilaisia luokkaan, koulutukseen tai sukupuoleen kiinnittyviä rajoja näkyväksi pyrkiessään ylittämään tai rikkomaan niitä.

Toinen tämän artikkelin näkökulmasta keskeinen henkilöahmo on kauppatkustaja Matti Reima, joka avioituu Inkeri Hännisen kanssa ja asettuu aloilleen kylään toimien liikemiehenä ja modernisaation moottorina. Hän myös sortuu kieltoihin tarjoamiin nopeisiin rikastumismahdollisuuksiin ja joutuu vankilaan. Reima tekee kuitenkin paluun kylään ostaessaan konkurssikypsän sahan ja asettuessaan perheineen sahanjohtajan suureen taloon. Reima edustaa paikallaan pysyvässä kylässä modernia aikaa, kehitystä ja teknologiaa, mutta samalla hän osoittaa myös yhteisöllisten arvojen, perinteiden ja kunniallisuuden merkityksen jättäessään ne huomioimatta ja kompassuessaan niihin.

Merkittävä osa *Lohja*-sarjan heterotopioiksi tulkittavista paikoista sijaitsee kylän ulkopuolella ja tekstin aukoissa. Vieno Gröönroos on sijoitettuna punavankileirille ennen tarinan alkua. Kylän ulkopuolella sijaitsee myös vankila, jossa Matti Reima suorittaa rangaistustaan viinan salakuljetuksesta, sekä kylpylä, johon Salme Hänninen pakenee masennustaan ja pettymystään. Nämä tilat jäävät tekstin kuvaaman maailman ulkopuolelle ja siksi ne jäävät myös tässä artikkelissa käsittelemättä. Niiden sijaan keskityn tekstin sisään rakennettuihin heterotopioihin.

Synnyyslaitos

Lohja-sarjan kylässä sijaitseva synnyyslaitos on marginaalitala, jonka sisäinen sosiaalinen järjestys poikkeaa selvästi ulkopuolella vallitsevasta. Se on synnyttämisen kriisivaihetta läpi käyville naisille tarkoitettu ja heille erotettu tila. Sairaalalla on kuitenkin huono maine. Sitä pidetään likaisena; lasten ja äitien epäillään siellä helposti kuolevan.⁴ Synnyttävät naiset kuuluvat Patricia Yaegerin (1990, 69) mukaan abjektin häpeälliselle alueelle, jossa he puhuvat salaisuuksien äänellä, salatun lihan äänellä. Synnyttävä nainen kuvittaa länsimaisen kulttuurin näkemystä groteskista. Vanhan testamentin puhtausäädökset (3. Moos. 11) vaativat synnyttävää naista eristäytymään paitsi synnytyksen ajaksi myös synnytyksen jälkeen, ja samantapaisia eristäytymissäännöksiä on käytännöllisesti katsoen kaikissa kulttuureissa.⁵

Abjektiajattelu ei liity vain primitiivisiin yhteiskuntiin ja uskonnolliseen ajatteluun, vaan se on läsnä myös ultramoderneissa synnytyssairaaloissa. Moderni länsimainen kulttuuri eristää synnyttävät ja lapsivuoteessa olevat naiset – tosin melko lyhyeksi ajaksi, jotta kalliit sairaalapaikat vapautuisivat seuraaville käyttäjille. Uskonnolliset synnytykseen ja sen jälkeiseen aikaan liittyvät eristäytymis- ja puhdistusrituaalit on korvattu lääketieteellisillä toimenpiteillä: suolentyhjennyksellä, alapään karvojen ajelulla, neuvola- ja sairaalahenkilökunnan seurannalla sekä jälkitarkastuksella. Nainen eristetään ensin synnytyssaliin, sitten sairaalan synnytyssosastolle ja sen jälkeen vastasyntyneen

vauvan kanssa kotiin.

Lohja-sarjan kylän synnytyslaitokselle menevät vain köyhät ja ne, joilla on synnytyksessään erityisongelmia. Normaalit synnytykset tapahtuvat kotona ja varakkaamat naiset menevät kaupungin synnytysairaalaan. Synnytyslaitoksella ollaan yhteiskunnan ulkopuolella ja siellä ovat voimassa erilaiset hierarkiajärjestykset. Sairaalassa ei yleillä varallisuudella tai menestyksellä, vaan ylpeyden aiheiksi ja voiman lähteiksi nousevatkin kotona odottavat nälkiintyneet lapset, alkoholisoituneet, sairaat tai jopa kuolleet miehet, kansalaissodan menetykset ja kärsimykset sekä hankalat synnytykset. Anja on yhteiskunnassa hyväosainen, mutta huomaa sairaalassa kuuluvansa alempaan luokkaan. Hän kuuntelee naisia, joiden ”puheet henkivät innokasta elämisen halua”, ja tuntee ”olevansa aivan erillään heistä” (VKO, 276). Naiset ylistävät Anjan oppinutta ja kilttiä puolisoa, mutta häntä arveluttaa heidän liiallinen makeilunsa:

Ne taisivatkin halveksia heitä vain. Ne olivat leskeyksineen, orpoineen, köyhyyksineen, karkeine miehineen jotenkin voiton puolella niin että saattoivat sitten kehuakin. (VKO, 275.)

Anja viedään laitokselle, koska hänen kotona alkanut synnytyksensä pitkittyi liikaa ja niin äidin kuin lapsenkin henki ovat vaarassa. Anjan lapsi syntyy kuolleena, mikä lopullisesti erottaa hänet muista synnyttäjistä:

Anjan sänky oli kenenkään pyytämättä siirretty seinän vierustalle. Ehkä oli tarkoitettu hyvää, ehkä niin että hän olisi saanut vähän rauhaa. Mutta hän koki tuon siirtämisen loukkaukseksi. Mikäpä hän olikaan makaamaan kunnollisesti synnyttäneiden joukossa. (VKO, 269.)

Äitiydessä epäonnistuminen on traumaattista ja itsearvostusta särkevää, ja sen nähdään uhkaavan niin naisidentiteetin perustoja kuin ihmisarvoakin. Äitiyttä pidetään edelleen naisen kypsyiden ja normaaliuden mittana – siitä ei saa kieltäytyä eikä siinä saa epäonnistua. (Granfelt 1998, 117.) *Lohja*-sarjan Anja epäonnistuu äitiydessään monin tavoin. Lapsettomuus erottaa Anjan muista naisista ja tekee hänet osattomaksi. Selkeimmin ja kipeimmin Anjan erillisyyden tunne ilmenee juuri synnytysairaalassa. Synnyttäminen voi yhdistää ja vahvistaa naisia, jotka ovat toteuttamassa äitikansalaisuuden ideaalia. Jaettu kokemus luo heille oman piirin, tilan, johon miehet eivät pääse. Se rajaa ulkopuolelleen naisten keskusteluja syrjästä kuuntelevan Anjan:

Ja sitten he rupesivat kertomaan minkälaista kullakin oli ollut kapinan aikana ja sen jälkeen. He olivat huikean voimakkaita naisia, ainakin nyt [synnytyksen jälkeen]. Voima heijastui toisesta toiseen, ei tuntunut olevan mitään mahdollista asiaa. Illansuussa joku mies näyttäytyi, sitä ei olisi uskonut saman eläinlajin edustajaksi. Armeliaasti naiset astuivat niiden lyhyiden vierailujen ajaksi alemmaksi, vaikenivat, valittelivatkin vähän. Röpöttäminen alkoi heti kun miehet olivat menneet. (VKO, 270.)

Nämä naiset ovat monin tavoin marginaalissa. Heidät on siirretty yhteisön ulkopuolelle, laitokseen, ja he ovat ruumiillisesti hyvin heikossa tilassa, vuoteenomina. Omasta positiostaan katsottuna he kuitenkin pursuavat voimaa ja ”mielen rohkeutta” (SSV, 153). *Lohja*-sarjassa marginaalisuus nousee voiman lähteeksi, naiset määrittelevät itsensä sen kautta ja löytävät siitä vahvuutensa (ks. Mahlamäki 2006). Voima ja vahvuus merkitsevät naisille kuitenkin erilaisia asioita kuin yhteiskunnassa yleisesti. Sairaalan heterotopiassa sosiaalinen asema ei merkitse mitään ja miehiinkin voidaan suhtautua alentuvasti, kuten edellisessä sitaatissa. Lisäksi sairaalalle on leimaa-antavaa yleensä naisten ja äitien elämää määrittävän työn poissaolo. Naiset on asetettu sänkyihin ja heitä on kielletty tekemästä mitään. He eivät voi päättää omasta toiminnastaan: edes kahvinjuonti ei ole sallittua, sillä heille tarjotaan yleensä lapsien juomaksi nähtyä hopeateetä. Imetettäviksi tulevat lapset erottavat jyrkimmin Anjan muista naisista:

Ja toiset olivat iloisia tai komentelevaisia tai ainakin hyvin kokeneita. Jokaisella oli ollut raskauden lopulla jokin asia vinossa, eivät he muuten olisi laitokselle tulleetkaan. Kotona olisi edes päässyt jalkeille ja saanut sen kahvisumppinsa. Täällä piti maata vain ja juoda maidolla sekoitettua kuumaa vettä. Ne sanoivat sitä hopeateeksi. Mutta kaiken aikaa nuo naiset juttelivat keskenään synnytyksestään ja miehestään ja edellisistä miehistään, silloinkin kun imettivät noita nyyttejään, joita Anja ei halunnut nähdä ollenkaan. (VKO, 269.)

Anjan kuollut lapsi muodostaa ammottavan aukon hänen elämäänsä, sillä vaikka hän on synnyttänyt, hän on jäänyt lapsettomaksi, ei-äidiksi tässä ei-kodissa, jossa muitten naisten naiseuteen lapset itsestään selvästi kuuluvat. Lääkärit ja sairaanhoitajat jäävät sairaalan kuvauksessa nimettömiksi ja äänettömiksi. Vain kerran lääkäri, ehdottoman asiantuntijavallan omaava henkilö, saa suunvuoron Salme Hännisen tiedustellessa, voisiko hän saada tyttärensä kuolleena syntyneen vauvan nähdäkseen:

Saaks sitä nähdä? – Annetaan hänen nukkua nyt. – Sitä poikaa tarkoitin. Salmen silmät olivat kaikesta elämisestä uupuneet, mutta ne eivät todella väsyisi vielä pitkään aikaan. Ihminen lääkäriässä säpsähti: – Ei ei. Se oli poikittain, piti ottaa kappaleina ulos. Ja antaa sen rouvan nyt nukkua. Kyllä se siitä. Vuoden päästä on parempi onni. Salme painoi päänsä: – Jos enää uskaltaa. (VKO, 257.)

Lääkärit, tuomarit ja kirkkoherrat näyttäytyvät yleensä *Lohja*-sarjassa virkansa takana ja sen suojelemana. Ihminen tulee esiin vain syntymän ja kuoleman groteskilla rajalla. Tämä raja määrittää Anjan henkilöahmon kehitystä romaanisarjassa.

Heterotopiat, kuten edellisten sitaattien synnytyslaitos, ovat vaihtohtoisen järjestyksen tiloja. Synnytyssairaalan heterotopia haastaa kodin käsitteen ja määrittelyn osoittamalla niitä eron ja samuuden tiloja, joita kotien ja ei-kotien välille syntyy. Sairaala tarjoaa hoivaa, huolenpitoa ja mahdollisuuden lepoon. Hoitajat ja lääkärit ovat kuitenkin kasvottomia ja nimettömiä viranhaltijoita. Naiset tai äidit ovat niitä, jotka

kodeissa huolehtivat muista, hoivaavat ja tarjoavat ravintoa. Koti ei naisille ole levon vaan arkisen työn paikka. Mutta, toisin kuin sairaalassa, kodeissa naisilla on ainakin tietyissä rajoissa määräysvalta toimiinsa. Vähintään he voivat juoda kahvinsa tai sen korvikkeen silloin kun itse haluavat.

Orpokoti

Irma Sulkunen (1987) kytkee yhteen sukupuolen, kansalaisuuden ja yhteiskunnallisen äitiyden. Hänen esittelemänsä kaksijakoisen kansalaisuuden käsitteen myötä yhteiskunnallisesta äitiydestä eli hoivan kautta määrittyneestä naiseudesta tulee myös *naiskansalaisuuden muoto*. Näkemys järjestäytyneestä, henkisestä tai yhteiskunnallisesta äitiydestä viittaa ajatukseen, jonka mukaan äidillisyyden on jokaisen naisen perusominaisuus, olipa hänellä omia lapsia tai ei. Tässä mielessä lapsettomatkin naiset saattavat olla yhteiskunnan äitejä. (Koivunen 1995, 68.)

Lohja-sarjan Anja pyrkii toteuttamaan yhteiskunnallista äitiyttä ja lapsettomanakin hoivaamaan muita, mutta hän epäonnistuu siinä kerran toisensa jälkeen. Hän menettää yhteiskunnallisen asemansa opettajana ja Laurin puolisona. Hän tahraa niin oman kuin koko yhteisönsä maineen solmiessaan suhteen nuoruudenrakastettuunsa Vienoon. Joutuessaan erotetuksi virastaan ja erottuaan puoliosastaan hän ajautuu harjoittelijaksi orpokotiin, sillä hän haluaa huolehtia omasta osuudestaan naiskansalaisena varmistaessaan ”että kaikilla olisi hyvä olla” ja ”että oikeus tapahtuisi” (KKK, 91).

Lohja-sarjan yhdistetty kunnallis- ja lastenkoti on määriteltävissä Foucault’n tapaan poikkeavien heterotopiaksi, johon sijoitetaan käytökseltään tai asemaltaan poikkeavat ihmiset. Ne, jotka eivät yhteiskunnan näkemyksen mukaan kykene itse huolehtimaan itsestään köyhyyden, vanhuuden, mielen sairauden tai orpouden vuoksi.

Laitoksessa on monenlaisia tiloja omine järjestyksineen, mutta kaiken yllä toimivat yleiset, kaikkia sitovat säännöt, joiden noudattamista laitoksen johtajatar vartioi. Johtajatar on ”vanheneva, nuoruudessaan luutuberkuloosin sairastanut nainen, jolla sairautensa seurauksena oli hieman melto kädenlyönti, mutta joka hengessä oli rivakka ja hätääntymätön” (KKK, 311). Johtajatar saa hoidokkinsa työskentelemään ahkerasti. Laitoksen asukkaat ovat ”vanhoja ja sairaita tai muuten sellaisia jotka eivät pystyneet elättämään itseään tai olivat satunnaisessa ahdingossa” (KKK, 312). He ovat yhteiskunnan marginaaliin joutuneita. Heidät halutaan pois silmistä ja he ovat yhteisölleen vain taloudellinen taakka. Laitoksen johtajatar pidetään parhaana esimerkkinä yhteiskunnalle ja hoidokeilleen siitä, ”että oikein opastettuna, henkisesti valmennettuna, kohtalaisesti ruokittuna, tarmokkuuden valjaissa kantokin kukki” (KKK, 312).

Anja saapuu orpokotiin harjoittelijaksi. Hän ei kuitenkaan ylioppilaana ja kansakoulunopettajana sovi yhteisön odotuksiin, sillä harjoittelijat ovat yleensä vain kansakoulun käyneitä. Anjan harjoittelu aika sujuu hyvin viimeisiin viikkoihin asti, jolloin

hän huolestuu kahden hoidossaan olevan sisaruksen erottamisesta. Hänen erityisen huolenpitonsa kohteena on ”heikkohermoinen, jälkeenjäänyt” (KKK, 315) tyttö, jonka Anja ei usko kestävänsä eroa veljestään. Johtajatar ei kuitenkaan lipsu säännöistään, vaan veljen on lähdettävä poikakotiin tultuaan säädettyyn ikään. Orpokodin säännöt tekevät orpokodista erillisen, omien periaatteidensa mukaan toimivan maailmansa. Anja löytää itsensä taas rikkomasta ja vihaamasta sääntöjä – sääntöjä, jotka kieltävät hellyyden ja läheisyyden. Kielloista huolimatta hän menee yöllä veljeään ikävöivän levottoman tytön viereen pitämään tätä sylissä ja rauhoittamaan:

Vain se että saattoi mennä ja istua taas yhden yön heikkohermoisen lapsen kanssa oli jonkinlainen helpotus, koska siihen hän kelpasi. Hän istui ja istuisi niin sitkeästi kuin istuisi oman hyljätyn itsensä vieressä. (KKK, 321.)

Läsnäolo ja kiinnipitäminen eivät kuitenkaan riitä. Tyttö ei kestä veljensä menetystä vaan luhistuu kokonaan, taantuu entisestään ja muuttuu aggressiiviseksi. Hänet siirretäänkin mielenvikaisten osastolle. Anja sanoo johtajattarelle tytön kohtalon olevan ”järjettömien sääntöjen sokean tottelemisen seurausta” (KKK, 357). Anja saa tarpeekseen sääntöjen opettelusta ja niiden noudattamisesta, luopuu lastenhoitajan urastaan ja palaa kotikyläänsä. Yhteiskunnallisen äitiyden tarjoamat roolit opettajana tai lastenhoitajana osoittautuvat liian ahtaiksi Anjan mahtua.

Heterotopiat liittyvät vastarintaan ja rajojen ylityksiin, ja sellaisina ne ovat kontrollin ja järjestyksenpidon kohteita. Kuten Foucault pani merkille, vapaus ja järjestys eivät voi olla täysin erotettavissa: ne ovat kietoutuneet toisiinsa (Hetherington 1998, 128, 131). Orpokoti toimii teossarjassa yhteiskunnan sääntöjä peilaavana heterotopiana. Mutta kun yhteiskunnan järjestykset ja säännöt asetetaan voimaan ahtaaseen ja rajoitettuun tilaan, ne tiivistyvät liikaa ja muuttuvat ylläpitävistä pakottaviksi. Orpokoti on tiukkojen ja joustamattomien sääntöjen koti. Se on perheenjäsenet toisistaan erottava koti, jossa hoiva, läsnäolo ja sylissä pito ovat ankarasti kiellettyjä.

Matkustajakoti

Lohja-sarjan kuvaaman kylän sisään mahtuu synnytyssairaalan lisäksi muitakin heterotopioita, muitakin julkisia tiloja, joihin pääsy ei ole kaikille yhtäläinen. Useat julkiset tilat kuuluvat tietyille erikseen rajoitetulle ryhmälle. Koulu, kirkko ja kaupat tarjoavat sisäänkäynnin kaikille halukkaille, mutta työväentalo, kunnantalo ja matkustajakoti rajaavat osallistujansa, joskin tietysti eri perustein.

Lohja-sarjan kylän matkustajakoti Rauha on yhtäältä yöpymispaikka ulkopaikkakuntalaisille ja toisaalta pistäytymispaikka kyläläisille. Siellä yhteiskunnan järjestys ja lainsäädäntö eivät ole voimassa, sillä kieltolainkin aikana siellä tarjoillaan alkoholia. Se tarjoaa asiakkailleen – nimensä mukaisesti – häiritsemätöntä rauhaa tiettyjen sääntöjen puitteissa. Teossarjan alkuosassa matkustajakoti on Matin ja Inkerin salaisten kohtaa-

misten paikka, myöhemmin siitä tulee Matin liiketoimien hoitamisen näyttämö.

Matti on toiminut aiemmin kauppamatkustajana, joten hänelle matkustajakodissa asuminen ja toimiminen on tuttua: ”Koti oli siellä, missä oli hyvä olla. Eikä maailma ollut ne kaikki liput ja ne laulut.” (VKO, 57.) Kodittomalle kodin tuntu tulee tuttuudesta ja totutuista rutiineista, siitä, että asiat noudattavat ennalta tiedettyä järjestystä. Tutun matkustajakodin tuttu huone on ”moneen kertaan eletty”. Matti ja Inkeri ovat myös tavanneet siellä monta kertaa. Matkustajakodin kuluneiden huonekalujen ja haalistuneiden seinien keskellä Inkeri haaveilee naimisiinmenosta Matin kanssa ja omasta kodista. Hän ajattelee ”loimukoivuisia huonekaluja, topattuja vieterisohvia” ja suunnittelee yksityiskohtaisesti rouvanelämäänsä. (VKO, 61.) Hän tuo toiveensa turvallisuudesta ja pysyvästä kodista ja perheestä heidän hätäisten ja satunnaisten kohtaamistensa tapahtumapaikkaan.

Myöhemmin, Inkerin saatua kotinsa ja huonekalunsa, matkustajakodista tulee Matille liikeneuvottelujen pitopaikka. Inkeriä siellä ei enää nähdä. Matille paikalleen asettuminen ja kodin perustaminen merkitsevät luopumista tutusta ja vapaasta elämäntavasta, jota matkustajakoti edelleen edustaa. Matti käykin siellä tapaamassa työntekijöitään, asiakkaitaan ja liikekumppaneitaan:

Matti Reima vei tutun, mutta nyt kovin hermostuneen miehen hotelliin rauhoittumaan. Hänelle oli tullut tavaksi viedä asiakkaitaan sinne, kun verstaalla oli sähinää, tuloa ja menoa ja kotona usein sekaista. Sitä paitsi Inkeri kuunteli seinän takana ja oli sitten nyrpeä ja kyselevä jälkeinpäin. Hotelli oli Matille toinen koti niinkuin se oli ollut monina kiertämisen vuosina. Siellä hän oli se entinen itsensä, huoleton hulivilipoika. [- -] Sali oli melkein täynnä, tupakat kärysivät ja teelasit oli jokaisella, lusikat pystyssä. Huone ei ollut kovin suuri, mitä nyt jokin terijokelaishuvilan parempi vieraskamari. Mutta kaksi viereistä huonetta oli myös otettu ravintolakäyttöön. [- -] Tytöt liikkuiivat tarkkoina pöytien välissä ja ovensuupuolella seisoskeli rouva itse komeana taas ja ruusut poskilla kuin ei mitään punakapinassa menneitä veljiä olisi koskaan ollutkaan. Hän piteli kaulassa riippuvaa pitkää ketjua ja katseli kahdesti jokaisen tulijan. (VKO, 238–239.)

Matkustajakoti on pääosin naisilta suljettu tila. Ainoana poikkeuksena ovat tarjoilijat ja matkustajakodin emäntä. Matkustajakotikin määrittyy suhteessa kotiin, sillä se muodostaa kodinomaisen tilan kodin ulkopuolella, julkisen olohuoneen, jossa Matti voi olla oma itsensä, ilman perhettä, henkilökunnan huolehdittavana. Vapaana puolisonsa tarkkailusta hän voi olla samanlainen ”huoleton hulivilipoika” kuin nuorena. Vaimon sijaan tarkkailusta huolehtii ja sisäänpääsyn sallii tai kieltää paikan emäntä. Hän toimii tämän heterotopian avautumisen ja sulkeutumisen järjestelmän takaajana. Emäntä säilyttää iloisen ja huolitellun ulkokuorensa näyttämättä asiakkailleen henkilökohtaisia suruja tai murheitaan. Matkustajakodin puitteet ovat Matille monin tavoin tutut, sillä se sijaitsee samanlaisessa terijokelaishuvilassa kuin Matin ja Inkerin ensimmäinen koti.

Matkustajakodissa harjoitetaan liiketoimien lisäksi myös yhdistystoimintaa ja *Sataa suolaista vettä* -teoksessa siellä järjestetään klubin perustamiskokous paikkakunnalle muuttaneiden ja sivistyneistönä itseään pitävien mieshenkilöiden kesken. Miehet kokevat palkastaan, virastaan ja asemastaan huolimatta olevansa marginaalissa ja ulkopuolisina kylässä, joka suhtautuu muualta muuttaneisiin kuin piikkiin lihassa.

Vaiston ajamina ja surkeuksissaan he olivat päättäneet viimeinkin murtaa kenkkumaisen, nihkeää kylmyyttä henkivän paikkakunnan huhutun, aavistettun sisärenkaan. Ja tietenkin saada vähän hupia siinä sivussa. (SSV, 181.)

He hakevat turvaa ja tukea toisistaan kokoontumalla kylän sisällä mutta sen järjestyksen ulkopuolella sijaitsevaan tilaan. Klubin perustajat ovat Matti Reiman tavoin tuomitut jäämään ulkopuoliseksi. Ryhmässä on mukana pankinjohtajia, lääkäreitä, asemapäällikkö, apteekkari ”ja joku, jonka nimeäkään ei kukaan enää muistanut ja joka nukkui sikeästi poski pöytää vasten” (SSV, 181). Sahanjohtajaksi nousut Matti Reima on myös kutsuttu kokoukseen. Läsnaolijoiden harmiksi hän ei kuitenkaan tilaisuuteen tule, mikä oikeastaan latistaa koko suunnitelman. Taustalla onkin ollut ajatus pyrkiä kylän taloudellisen mahtimiehen läheisyyteen. Kokous ei oikeastaan saa muuta aikaan – alkoholin nauttimisen ja syömisen lisäksi – kuin klubin perustamisesta ilmoittavan kyltin seinään ripustuksen ja tulevaa toimintaa ohjaavien sääntöjen laatimisen. Tapah-tuman julkistaminen ja julistaminen edustavat tärkeintä toimintamuotoa.

Teko merkitsi yhteistä toimintaa, yhdistystä yhdistämään itsensä orvoksi tuntevia ihmisiä. He kaikki olivat viimeisten kahdenkymmenen vuoden aikana muuttaneet paikkakunnalle eivätkä siis voineet tuntea vielä juuri ketään. (SSV, 180–181.)

Korostaakseen omaa – vain tässä tilassa vallitsevaa – erityisasemaansa he lisäävät ja lujittavat sääntöjään ”isänmaallisin voimalausein ja säkein valitusta maasta ja valitusta kansasta” (SSV, 181).

Kokous kuvataan kuitenkin sekavaksi juopuneitten keskinäiseksi nahisteluksi, politiikoinniksi ja paikkakuntalaisten arvosteluksi, ja se päättyy klubin hajottamiseen jo ensimmäisen tapaamisen yhteydessä. Yhteistä veljeyttä löytyy vain sen verran, että syntynyt lasku jaetaan tasan kaikkien kesken – myös sen tuomarin kirjurin, joka on nukkunut koko ajan.

Matkustajakodin kabinetista tuleekin yhteistyön alkamisen paikan sijasta toteutumattomien toiveiden näyttämö, sortuva utopia. Paikkakunnan sisäpiirikään ei tunnu matkustajakodissa viihtyvän, vain ulkopuoliset ja paikkakunnalle muuttaneet tapaavat siellä toisiaan. Marginaalissa elävät pyrkivät sieltä löytämään paikan ja tilan, jossa tuoda itseään esiin ja tulla kuulluiksi. Matkustajakodin heterotopia saa *Lohja*-sarjassa useita erilaisia merkityksiä: se edustaa kotia tai kodin ihannetta, pakoa kodista sekä haavetta yhteisöllisyydestä.

Ekskursio hautausmaalle

Hautausmaa on Foucault'n (1998, 179–180) mukaan heterotopia. Se on erilleen rajattu pyhä ja pyhitetty tila, jota ympäröivä aita erottaa elävät kuolleista. *Lohja*-sarjan maailmassa hautausmaa ei kuitenkaan näyttäydy heterotopiana; se ei kumoa ympärillään vallitsevaa järjestystä. Se uusintaa ja ylläpitää olemassaolevia järjestyksiä tai ainakin niitä järjestyksiä, joiden yhteiskunnassa toivottaisiin vallitsevan. Vaikka kuolema kohtaa kaikki samanarvoisesti, ei hautausmaalla – kuten ei yhteiskunnassakaan – vallitse täydellinen tasa-arvo, sillä hautapaikat ja -muistomerkit erottavat köyhän rikkaasta, lapsen aikuisesta ja punakaartilaisen valkoisesta.

Oskari Hänninen toimii kirkonisännöitsijänä, ja häneltä kyläläiset hankkivat vainajilleen hautapaikat. Hän siis valvoo vainajien keskinäistä järjestystä. Oskari ei toimi kirkonisännöitsijänä uskonnollisen vakaumuksensa vuoksi – ”hän ei juuri kirkossa käynyt” (VKO, 181) – vaan koska katsoo siten nostavansa omaa arvoaan muiden silmissä: ”Sehän olikin vain jotakin, niin, jokin vaihtoehtona sekin. Ja luottamusvirka, josta pantaisiin maininta lehteen kun hän täyttäisi vuosia tai, niin no, joskus ottaisi kuollakseen.” (VKO, 298.) Hautausmaan merkitys on Oskarin mukaan siinä, että olemassa oleva järjestys – ja erottelu – säilyy niin elävien kuin kuolleidenkin keskuudessa:

Hyvänen aika, hän keksi yhtäkkiä. Tämä maahan oli ihan kahtia. Pappi ja kirkko vielä seisoivat välissä, hänkin, kirkonisännöitsijä. Mutta ei se kirkko mitään yhdistänyt. Kuka siitä niin paljon välittikään muuta kuin että hauta oli hyvä saada jonnekin. Kuinka kauan sitten sekin jotakin merkitsisi. Vaikka tietysti oli siistimpää, että ruumiit olivat yhdessä kohdin eikä riipin raapin pitkin kylää. Sitä varten ne punakaartilaisetkin oli sinne hautausmaalle siirretty. (VKO, 407.)

Hänen puolisonsa Salmen suhde hautausmaahan on läheisempi, sillä hän käy siellä lapsiansa haudoilla. Myös Salmen läheisin ystävä, punaleski Tilta, on joutunut hautaamaan lapsiaan ja hänet itsensä haudataan näiden viereen:

Kappalainen ja lukkari olivat kuin toista lajia, veisasivat kahdestaan läksi-äisvirren ensimmäisen ja viimeisen säkeistön ja sitten Tilta lähti viimeinkin huolettomana, kovajänteisten uskonveljiensä kantamana sisälle portista ja siitä aidanviertä pitkin hautausmaan uuteen osaan tyttärensä ja kauan sitten kuolleitten pienten lastensa viereen nukkumaan. (VKO, 408–409.)

Hautausmaan vanha, kirkkoa lähempänä oleva ja siksi arvokkaampana pidetty osa on *Lohja*-sarjankin kylässä varattu varakkaammille ja arvostetummille kyläläisille. Kyläyhteisön arvojärjestys säilyy myös hautausmaalla, mutta niin säilyy myös ihmisten välinen yhteisyys ja läheisyys. Tilta haudataan ammoin kuolleiden lastensa viereen ja Salmen elämän toinen läheinen nainen, hänen piikansa Mari, odottaa ja toivoo pääsevänsä samaan hautaan emäntänsä kanssa. Salmen näkökulmasta tämä toive tuntuu ikään kuin

”kiitokselta tai ihanko todelliselta rakkaudelta”. Näin vilpitön ystävyydenosoitus saa aikaan ajatuksen siitä, ”ettei se kenties niin kauheaa ollutkaan, ei eläminen eikä kuoleminen, ei kaikkine melkein ylipääsemättömän kaltaisine vaiheineenkaan. Ei sellaiselle, jolla oli joku, jonka kanssa kuului yhteen, ihan haudan poveen saakka, siihen viimeiseen poveen, jonka ei tarvinnut ollenkaan olla kylmä ja hirmuinen”. Ja kun Mari poh-tii, mahtuuko hän emäntänsä kanssa samaan hautaan, Salme vastaa hänelle: ”Kyl sää mahrut, kukas sit josses sää.” (SSV, 386; Mahlamäki 2006.)

Elävien yhteisöstä tutut piirteet – sosiaaliset hierarkiat ja siteet sekä yhteisyyden tarve ja yksinäisyyden pelko – näyttävät jatkuvan samanlaisina myös hautausmaalla.

Heterotopiat ja koti

Keskeistä esittelemissäni heterotopioissa on suhde kodin ideaan. Kodin käsitteessä kie-toutuvat toisiinsa paikan ja tilan, kuulumisen ja kiinnittymisen sekä ajan ja muista-misen ulottuvuudet (Granfelt 1998, 103). Heterotopioihin sen sijaan ei kuuluta eikä kiinnitytä. Ne ovat paikkoja, joissa käydään tai joihin joudutaan, mutta niihin ei haluta jäädä pysyvästi. Kun kotia tarkastellaan suhteena, sen keskeisenä osana on juuri koke-mus kuulumisesta: ihminen kuuluu paikkaan ja paikka ihmiselle. Koti on suhde, joka muodostuu ihmisen ja hänelle rakkaan toiminnan sekä sitä ympäröivän tilan välille. (Mahlamäki 2005, 119.)

Kodin aikaulottuvuudet ovat toisaalta syklisiä ja toisaalta tulevaisuuteen varautuvia. Koti vastaa vuosittaisiin rytmeihin: kylmiin talviin ruokavarastoin ja tuplaikkunoin, kesähelteisiin vilpoisilla kuisteilla tai kesäverhoilla. Toisin sanoen koteihin liittyy suun-nitelmällisuus ja varautuminen tuleviin tarpeisiin – myös odottamattomiin. (Douglas 1991; Mahlamäki 2005, 118–119.) Heterotopioiden aikakäsitykseen kuuluu irtau-tuminen ja irrottautuminen tavallisen elämän ajasta ja aikakäsityksestä. *Lohja*-sarjan heterotopiat ovat irrallaan elämän syklisyydestä ja niiden rytmi määrittäyty säännön-mukaiseksi, päivästä toiseen samanlaisena toistuvaksi, ihmisen yksilöllisistä tarpeista riippumattomaksi rutiiniksi: lääkärin kierrot, vierailuajat, lounasajat, sulkemisajat, nukkumaanmenoajat.

Heterotopiat täyttävät kodille kuuluvia funktioita – mutta vain osittain. Synnytys-sairaala, matkustajakoti ja orpokoti tarjoavat ruokaa, yösijan, hoivaa tai suojaa. Kodissa on yhtäaikaaisesti tarjolla niitä kaikkia. Oleellista on se, että heterotopioista puuttuvat läsnäolon, huolenpidon, kuulumisen, kiinnittymisen ja rakkauden elementit. Niissä palkattu henkilökunta huolehtii tehtävistään tiettyjen sääntöjen ja määräysten mukai- sesti tai maksua vastaan. Ne määrittäyty leimallisesti ei-kodeiksi, ne ovat vailla kodin- kaltaisuutta, kodin tuntua ja lämpöä. Vaikka *Lohja*-sarjan kodit eivät ole aina onnen ja rakkauden tyysijöjä, ne tunnistaa kodeiksi juuri niistä ulottuvuuksista, jotka hetero- topioista puuttuvat.

Viitteet

- 1 Ks. esim. Kurikka 1995; Knuuttila, Laaksonen, Piela (toim.) 2006.
- 2 Luento julkaistiin vuonna 1984. Tässä käyttämässäni lähteessä luennon nimenä on ”Different spaces”. Se on julkaistu myös nimellä ”Of other spaces” julkaisussa *Diacritics. A Review of Contemporary Criticism* 1986, 16(1), 22–27.
- 3 Heterotopia-käsitteen idea tulee alun perin anatomian tutkimuksesta, jossa sillä on erityinen lääketieteellinen käyttö. Sitä käytetään viittaamaan ylimääräisiin, puuttuviin tai poissa paikaltaan oleviin elimiin tai ruumiinosiin.
- 4 Synnytyssairaaloitteen ja kotisyntytysten suhteen kehityksestä ks. Helsti 2000.
- 5 Ks. esim. Anttonen 1996; Douglas 2000; Durkheim 1980; Helsti 2000; Keinänen 2003.

Lähteet

Kaunokirjallisuus

- JOENPELTO, EEVA 1974: *Vetää kaikista ovista*. (= VKO) Helsinki: WSOY.
 JOENPELTO, EEVA 1976: *Kuin kekäle kädessä*. (= KKK) Helsinki: WSOY.
 JOENPELTO, EEVA 1978: *Sataa suolaista vettä*. (= SSV) Helsinki: WSOY.
 JOENPELTO, EEVA 1980: *Eteisiin ja kynnyksille*. (= EJK) Helsinki: WSOY.

Tutkimuskirjallisuus

- ANTTONEN, VEIKKO 1996: *Ihmisen ja maan rajat. 'Pyhä' kulttuurisena kategoriana*. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 646. Helsinki: SKS.
- BAHTIN, MIHAIL 1981: Forms of Time and of the Chronotope in the Novel. *The Dialogic Imagination: Four Essays by M.M. Bakhtin*. Ed. by Michael Holquist. Austin: University of Texas Press, 84–258.
- DOUGLAS, MARY 1991: The Idea of Home: A Kind of Space. *Social Research* 58:1, 287–308.
- DOUGLAS, MARY 2000/1966: *Puhtaus ja vaara. Rituaalisen rajanvedon analyysi*. Alkuteos: *Purity and Danger. An analysis of the concepts of pollution and taboo*. Suom. Virpi Blom ja Kaarina Hazard. Tampere: Vastapaino.
- DURKHEIM, ÉMILE 1980/1912: *Uskontoelämän alkeismuodot. Australialainen toteemijärjestelmä*. Alkuteos: *Les formes élémentaires de la vie religieuse*. Suom. Seppo Randell. Helsinki: Tammi.
- FOUCAULT, MICHEL 1998/1994: *Aesthetics, method, and epistemology*. Essential works of Foucault 1954–1984. Volume 2. Ed. by James D. Faubion. London: Penguin Books.
- FOUCAULT, MICHEL 2002/1966: *The order of Things. An archaeology of the human sciences*. (*Les mots et les choses*). London: Routledge.

- GRANFELT, RIITTA 1998: *Kertomuksia naisten kodittomuudesta*. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 702. Helsinki: SKS.
- HELSTI, HILKKA 2000: *Kotisyntyisten aikaan. Etnologinen tutkimus äitiyden ja äitiysvalituksen konflikteista*. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 785. Helsinki: SKS.
- HETHERINGTON, KEVIN 1998: *Expressions of Identity. Space, Performance, Politics*. London: Sage.
- HUHTALA, LIISI 1983: Kaunokirjallisuus uusmaalaisen maaseudun muutoksen kuvaajana. *Uusmaalainen kirjallisuus – Nyländsk litteratur*. Helsinki: Kirjailijakeskus-Författarecentrum, 25–39.
- HUOVILA, ERJA 1983: *Kalkki- ja sellukylä. 1920-luvun teollisuustaaajama Eeva Joenpellon Lohja-sarjassa*. Kotimaisen kirjallisuuden pro gradu -tutkielma. Turku: Turun yliopisto.
- KEINÄNEN, MARJA-LIISA 2003: *Creating bodies. Childbirth practices in pre-modern Karelia*. Stockholm: Stockholm University.
- KOIVUNEN, ANU 1995: *Isänmaan moninaiset äidinkasvot. Sotavuosien suomalainen naisten elokuva sukupuoliteknologiana*. Turku: Suomen elokuvatutkimuksen seura.
- KNUUTTILA, SEPPO, LAAKSONEN, PEKKA & PIELA, ULLA (TOIM.) 2006: *Paikka. Eletty, kuviteltu, kerrottu*. Kalevalaseuran vuosikirja 85. Helsinki: SKS.
- KURIKKA, KAISA 1995: ”Sitä kuusta kuuleminen...” Kodin ikävä Irmari Rantamalan teoksessa *Harhama. Identiteettiongelmia suomalaisessa kirjallisuudessa*. Toim. Kaisa Kurikka. Turku: Turun yliopiston taiteiden tutkimuksen laitos, 35–53.
- MAHLAMÄKI, TIINA 2005: *Naisia kansalaisuuden kynnyksellä. Eeva Joenpellon Lohja-sarjan tulkinta*. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 2030. Helsinki: SKS.
- MAHLAMÄKI, TIINA 2006: Naisia kansalaisuuden kynnyksellä. *Lectio praecursoria. Elore* 1/2006. [http://cc.joensuu.fi/~loristi/1_06/mah_b_1_06.pdf]
- SULKUNEN, IRMA 1987: Naisten järjestäytyminen ja kaksijakoinen kansalaisuus. *Kansa liikkeessä*. Toim. Risto Alapuro et al. Helsinki: Kirjayhtymä, 157–175.
- TAIRA, TEEMU 2006: *Työkulttuurin arvomuutos työttömien kerronnassa*. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 1097. Helsinki: SKS.
- VAINIONPÄÄ, MARJA-LIISA 1977: *Esseitä II*. Tampere: Tampereen yliopisto, yleinen kirjallisuustiede.
- VILKKO, ANNI 1998: Kodiksi kutsuttu paikka. Tapausanalyysi naisen ja miehen omaelämäkertoista. *Liikkuvat erot. Sukupuoli elämäkertatutkimuksessa*. Toim. Matti Hyvärinen, Eeva Peltonen & Anni Vilkkö. Tampere: Vastapaino, 27–72.
- YAEGER, PATRICIA 1990: ”The Language of Blood”: Toward a Maternal Sublime. *Sublim Ylevä Sublime*. Toim. Erkki Vainikkala. Jyväskylä: Jyväskylän yliopiston nykykulttuurin tutkimusyksikkö, 68–85.